

6. EXPRESSIÓ ARTÍSTICA DEL PAISATGE

6. EXPRESSIÓ ARTÍSTICA DEL PAISATGE

D'una manera o altra el paisatge sempre ha influenciat el pensament i l'expressió d'intel·lectuals i artistes, de la mateixa manera que el seu art ha condicionat l'imaginari de la població en relació amb aquests paisatges. A les Comarques Centrals les arts manifesten tanta varietat de temàtiques com valors té el paisatge. Es poden trobar tant narracions i poemes, com obres pictòriques o d'altres gèneres, on la temàtica paisatgística aflora d'acord amb la percepció individual de l'autor, segons les seves prioritats cognitives i la pròpia sensibilitat. Cada mirada artística sobre el paisatge i els seus elements és única, com única és la interiorització que en pugui fer cada receptor. En aquest sentit, les competències literàries i artístiques de cadascú faciliten la transmissió de coneixements i sentiments, que igualment cada receptor integra de manera individual i particular.

A la vegada hi ha un determinat consens cultural i intel·lectual que fa que una obra esdevingui valuosa, significativa o, fins i tot, simbòlica per a tot un col·lectiu. Aquest és el cas de grans literats com Jacint

Verdaguer, Joan Maragall o Miquel Llor, entre d'altres, que es poden vincular amb molts paisatges de la Catalunya central.

D'altra banda, el paisatge com a font d'inspiració té unes característiques en tant que determinats aspectes i elements paisatgístics es relacionen habitualment amb un o altre estat d'ànim, sentiment o sensació. Muntanyes i cingleres abruptes, planes suaus i ondulades, boscos densos i feréstecs, els colors canviants dels caducifolis, els salts i les làmines d'aigua, i un llarg etcètera d'elements estructurals que esdevenen font d'inspiració i d'admiració col·lectiva. Així, la varietat paisatgística ha inspirat poemes, textos, pintures, llegendes, cançons, etc, sobre indrets concrets o sobre el poder evocador dels paisatges en si mateixos.

6.1. Literatura als paisatges urbans

Sovint les ciutats i viles són font d'inspiració literària, no només pels seus valors urbanístics o arquitectònics, sinó també per la seva ubicació i la bellesa del paisatge que les emmarca, subratllant així la seva importància, els seus valors productius o, per exemple, els elements emblemàtics de simbologia espiritual o identitària.

Per exemple, el santuari de la Mare de Déu de Queralt és el punt emblemàtic des d'on s'albira el paisatge de la unitat dels Replans del Berguedà, i taló de fons de la ciutat de Berga. A més de ser un paratge de gran bellesa natural, està carregat de valors religiosos i identitaris que no deixen indiferent al visitant. Des dels cants del trobador Guillem de Berguedà «Reina sereu d'aquest alt quer / el meu castell senyor i major / su us agradeu de la cançó / de l'arondeta que ja hi nia», la imatge somrient de la Verge amb l'oreneta, afavoreix la percepció d'acolliment que el santuari significa dins l'abruptesa de la serra. Així ho transmet el sacerdot Lluís Ribera i Lletjós (1880-1956), fill de Berga, en el seu poema «Maria i Berga»:

«Sobre Berga hi ha una serra
 i al cim d'ella un bell casal
 i dintre d'ell la Madona
 que és l'encant dels berguedans
 És l'estel que ens il·lumina
 per la foscor d'eixa vall
 i que el nord del cel senyal
 entremig del temporal.»
 (Ribera, 2000 [1916])

Figura 6.1: Guillem de Berguedà (s. XII) és el trobador d'aquestes terres del qual ens han arribat més textos, tot i que destacà principalment per la crítica i la sàtira als seus coetanis i a l'alabança de l'amor.

Als peus de la serra de Queralt, la ciutat de Berga per la seva situació i importància ha captivat poetes i literats, que en les seves descripcions destaquen els elements de l'entorn. Un exemple és Ramón Vinyes i Cluet (1882-1952), fill de Berga i reconegut literat, immortalitzat per García Marquez com el «savi català» a *Cien años de soledad*, va dedicar una bonica «Oda a Berga» que comença dient:

«Berga: peus dintre els blats, braços dintre els pins,
una estirada bruna al flanc d'una muntanya.»
(Vinyes, 2000)

També el berguedà Miquel Prat i Perarnau (1896-1927) evoca els elements més naturals de les rodalies, en la seva «Oda a Berga»:

«Records me porta l'aire xisclant per les muntanyes,
l'ocell que en tes bosquíries i prats llença son cant,
les aigües cristal·lines sortint de tes entranyes,
i Metge allargassant-se davant de tes cabanyes
que marxa rondinant.»
(Prat, 2000b)

Figura 6.2: Berga. Oli d'Ernest Descals Pujol (Manresa, 1956).

En relació amb Berga i a la unitat de Replans del Berguedà, el recorregut del Llobregat ha condicionant la distribució de la població, concentrant la ubicació de fàbriques i colònies, que han estat el motor de l'economia durant els darrers segles. El paper del riu també es destaca a l'obra artística de poetes i literats, com per exemple en aquest fragment d'un poema del 1969, dedicat a les terres bergadanes, de Rafael Riba i Canadell (1883-1973), nascut a Barcelona però que va viure a Olvan i a Gironella i que sempre va mantenir una estreta vinculació amb el Berguedà:

«De Berga, amunt i avall en rodalia,
boscos, conreus i viles i poblats,
i el Llobregat, que cap el mar fa via
movent telers i fecundant sembrats.»
(Riba, 2000)

En altres casos la ciutat es canta des d'una perspectiva més urbana. Carrers places i altres elements singulars s'evocuen poèticament per a fer un retrat de la ciutat, tal com es pot llegir en aquests fragments de diferents poemes dedicats a la ciutat de Solsona:

«Record de Solsona» de Josep Maria de Sagarra:

«Aquesta plaça és tota recollida
Tan aquietadora i tan suau,
Que sembla un replanet d'una altra vida
On s'anés a abeurar-hi un glop de pau.»
(Sagarra, 1982)

«Al carrer castell de Solsona» de Ramon Valls i Pujol:

«Amunt i avall, del Camp cap a la Plaça,
pel llarg d'aquest carrer la gent traspasa
amb un traüt que dura tot el jorn.
Fins que quan ve el captard fineix la fira
i el llarg carrer, llavors, de nou respira
els seus vetustos aires de sojorn.»
(Valls, 2000)

Joan Serra i Casals (1900-1967) descriu la imatge urbanística del seu poble natal, Puig-Reig en el poema titulat «Llampec-visió»:

«Puig-Reig. Ratlla de cases. Carretera.
Llangardaix adormit entre un desert.
Tot és pelat, tot gris... Ni una figuera,
ni una taca de verd»
(Serra, [1900-1967?])

La descripció s'ajusta a la visió que es pot tenir de la població en el pas ràpid al llarg de les vies de comunicació per la unitat. És una imatge minimalista que simplifica el paisatge en un punt on la manca de verdor s'imposa.

De vegades una determinada construcció amb càrrega històrica i impacte paisatgístic, clarament identificador d'una població, és evocada com a element simbòlic, eix de records i sensacions. Així passa en el bonic poema de Pere Casaldàliga, dedicat al castell de la seva vila natal, Balsareny.

«Castell del meu record; bressol i via
de més alts horitzons.
Roca pairal dels meus neguits: un dia
em tornaràs la cendra i els petons?
Castell de Balsareny,
vora del riu atrafegat
i a mig camí del mar i la frontera!
Arrel de pedra del meu seny;
ermita del delit ja consagrat;
heràldica de lluita i de quimera!
Casal de l'esperit, fogall de casa,
muntanya dels meus ulls i dels meus peus;
merlets tallats per l'ala i per l'espasa:
merlets, muntanya i horitzons tan meus!
Oh, si pogués refer-te jo tothora,
construint-me en castell de pedra i vol:
terreny i alçat alhora,
paraula i vida al sol,
home dels homes i de Déu, fidel;
ala i rocam en feina redemptora;
fita pels caminants, resposta al cell!»
(Casaldàliga, 1971)

Un exemple d'expressió dels valors del paisatge en poques paraules i en relació amb una ciutat, és el poema «Retorn a Manresa» de Guillem Díaz-Plaja i Constantí, que hi va néixer l'any 1909 i que la veu així:

«Et veig aspra i valenta,
cavalcant Llobregat i Cardoner,
sang del batec amb què alimenta
les energies del teler.
I veig que ets noble i menestral,
i tens una misteriosa llum;
que et converteix el peu en ala
i l'aire en perfum.»
(Díaz-Plaja, 1969?)

Figura 6.3: El castell de Balsareny, font d'inspiració d'autors com Pere Casaldàliga.

És a les ciutats i grans viles on sovint es concentren les manifestacions artístiques i culturals que directa o indirectament tenen relació amb el paisatge de cada unitat. Per exemple, en relació amb Manresa, es poden citar noms com Joaquim Amat-Piniella (1913-1974) escriptor i intel·lectual obert als corrents més innovadors, alhora promotor d'iniciatives locals, com publicacions i entitats musicals, o Lluís Mas i Pons (1903-1975) advocat, mestre, poeta i escriptor; entre la seva vasta obra es troba una vinculació a la seva terra, com és en la lletra que posà a «La sardana de Manresa» o l'acció de l'obra teatral *Retorn a la llar* (1951) situada a Manresa. En altres camps destaca el metge i erudit Oleguer Miró i Borràs (1849-1926) que a més de la seva obra cabdal *Aforística mèdica popular catalana* (1900) va escriure treballs com *La Misteriosa Llum* (1882) o *Receptari de Manresa* (1900). També cal destacar la figura del reconegut botànic, farmacèutic i químic Pius Font i Quer (1888-1964) fill adoptiu de Manresa, que es doctorà amb una tesi sobre la flora del Bages, i que també fou soci fundador del centre Excursionista de la comarca del Bages, entitat constituïda per un seguit de prohoms manresans, on es van originar iniciatives i esdeveniments claus en el desenvolupament sociocultural de la ciutat i de la comarca.

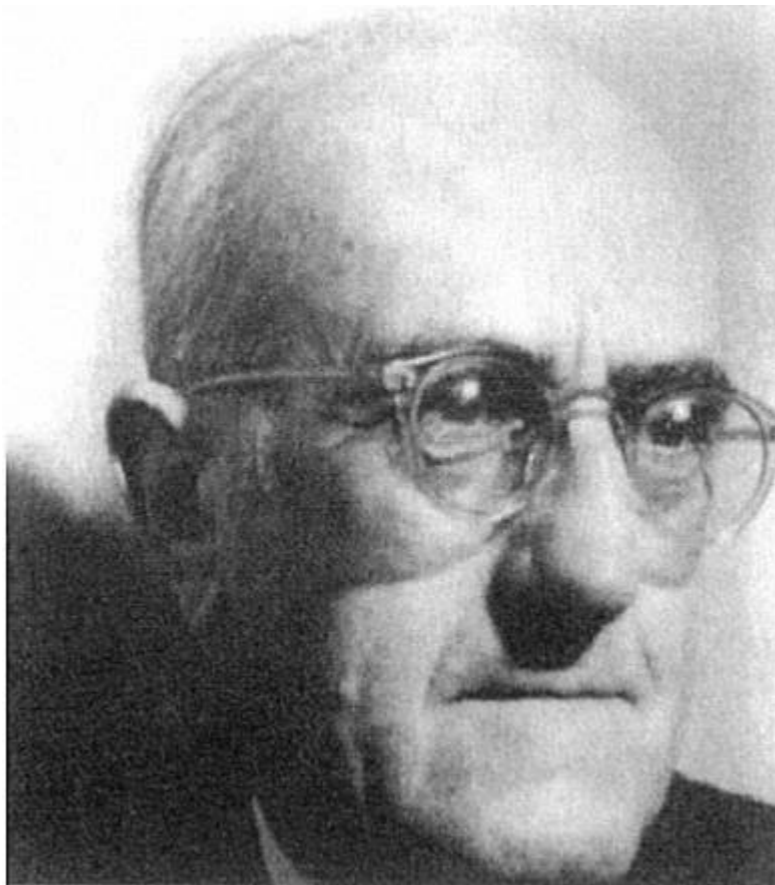

Figura 6.4: Pius Font i Quer. Foto de la Delegació del Bages de la Institució Catalana d'Història Natural.

6.2. Literatura al paisatge de les planes

Un personatge rellevant vinculat a la unitat de la Plana de Vic és Miquel Llor i Forcada (1894-1966), barceloní que va passar llargues temporades a Santa Eulàlia de Riuprimer, amb un interès especial pel vocabulari propi del món de pagès. La seva obra més coneguda *Laura a la ciutat dels sants* (1931), va ser escrita en part a Santa Eulàlia. Les descripcions de la ciutat de Vic, que a la novel·la anomena Comarquinal, són un exemple significatiu del paper del paisatge en la literatura. S'hi troben descripcions emblemàtiques i clarament identificatives de la Plana de Vic, com en aquest fragment:

«La boira! va caient, espessa, grisa, negra; abriga la plana tardoral i adormida en la nit. La boira protectora guarda la ciutat estesa al cor del Pla, mentre que els pobles de les rodalies, més elevats de nivell, veuen lluir els estels i un començ de lluna.» (Llor, 1931).

D'altra banda, a tota la novel·la és present la percepció del paisatge i dels seus canvis estacionals en recíproca relació i incidència amb l'estat d'ànim de la protagonista. Llor descriu el paisatge de la Plana de Vic i de la ciutat, a través de la mirada d'una Laura angoixada i que s'hi sent presonera, en fragments com aquest:

«Després, fixa l'esguard vers la direcció que duu el tren, cap aquell punt incert on abans d'una hora veurà com si Comarquinal sortís de sota terra, amb els campanars de la Seu, del Seminari, dels asils i de les cases de penitència, enmig dels camps de patates i de moresc, gairebé tot el paisatge del Pla, que ara comença, alterat només per la grisor d'alguns pujols de llicorella, que aguanten ermites acompanyades d'un xiprer esberlat pel llamp.» (Llor, 1931).

El record del mateix paisatge lluminós s'associa a les inicials expectatives de Laura quan diu:

«Tanmateix, no és pas així com s'havia figurat el paisatge de Comarquinal, entrevist aquell dia de juny que va passar-hi amb el cotxe d'en Tomàs, els camps eren verds, ondulats per l'oneig sedós de les espigues, el cel lluïa com el mar de la Cosa Brava i tot era fresc i somrient.» (Llor, 1931).

La Plana de Vic és representativa del tipus de manifestacions literàries que poden inspirar les terres planes, ja que com també passa a la Conca d'Òdena, són espais oberts, ben delimitats, que denoten amplitud i amb gran dominància visual del cel. El poema «Homenatge» de Josep Mª Vilarmau i Cabanes descriu així la Plana de Vic:

«Tems era tems. Si el cel era de rosa
aquell matí, la Plana era desclosa,
com un calze immens sobredaurat.
I, en les aures serenes del nou dia,
l'Ausetània era tota pedreria,
joiell que té un misteri indesxifrat.»
(Vilarmau, 2000)

Figura 6.5: El castell d'Orís apareix al poema «A l'esbart de sos poetes» de Mossèn Cinto Verdaguer.

El gran poema de Verdaguer «La Plana de Vic. A l'esbart de sos poetes» (1875) en enyorança i record de la seva terra, evoca i enalteix tots els elements configuratius del paisatge de la Plana de Vic i els seus entorns, amb una bellesa descriptiva contundent:

«Ja es deuen prats i ribes cobrir de verds domassos,
cada turó amb la vesta de flors que més li escau,
la santa primavera per rebre entre sos braços
que amb nuviats adreços hi baixa del cel blau.»

Per eixos camps que fiten los lledoners i saules,
lo fenc ja trau espiga, les pomeredes flor?
Les coromines mostren a regadiues taules
fajols que es tornen plata, forments que es tornen or?

.....
Ja deu brodar lo Gurri son riberal alegre
perquè a jugar-hi a estones davallen los infants,
i les bardisses cloure la boca del Gorg negre
perquè el bram de l'abisme no esglai els caminants

Les serres, que escoronen de núvols i d'estrelles,
de neu sa vesta a esqueixos ja donaran al Ter,
restant-n'hi claps encara, com escamot d'ovelles
que delma cada dia la mà del carnisser.

Com deu alçar Caserres sa bizantina torre.
per veure Saladeures i el vell cloquer de Vic!
Lo Ter que envers Girona marradejant s'escorre,
s'emporta gaires pedres del seu mural antic?

Castells de Savassona, d'Orís i de Centelles,
gegants d'altres centúries, encara alçau lo front ?
Podré tornar a veure-us, masies i capelles
d'on raja amb l'amor patri la fe com d'una font?»

(Verdaguer, 2005a [1875])

També relacionat amb la Plana de Vic apareix l'obra del gran poeta de Roda de Ter, Miquel Martí i Pol, que va saber descriure els paisatges quotidians amb una aparent senzillesa colpidora. El ritme estacional és present en aquests dos fragments, «Primavera» i «Estiu»:

«Heus ací:
Una oreneta,
la primera,
ha arribat al poble.
I l'home que treballa al camp,
i la noia que passa pel pont,
i el vell que seu en un marge, fora vila,
i fins aquells que en l'estretor de les fàbriques
tenen la sort de veure una mica de cel
han sabut la notícia.»

(Martí i Pol, 1966)

«Ara és el temps d'estimar pels camins,
a la vora del riu on l'herba és blana i acollidora
i a l'ombra dels vells arbres,
a les fonts mig perdudes,
allí on el bosc és més íntim.»
(Martí i Pol, 1966)

Figura 6.6: Portada de *Poesia completa* (2008) de Miquel Martí i Pol.

6.3. Literatura als paisatges de muntanya

A les Comarques Centrals, són sobretot les muntanyes emblemàtiques com Montserrat, el Montseny, el Pedraforca o el límitrof Puigsacalm, les que més literatura poètica han inspirat. Es troben fragments de versos sobre Montserrat de reconeguts poetes catalans que glosen els valors religiosos i identitaris de la muntanya, fent esment a formes de relleu o espècies vegetals, clarament identificatives.

«Montserrat» de Joan Maragall

«El cim tot vermell del sol, que es ponia
Una mica a ponent del Montserrat;
i la muntanya santa resplendia
d'un encès morat.»
(Maragall, 1981b)

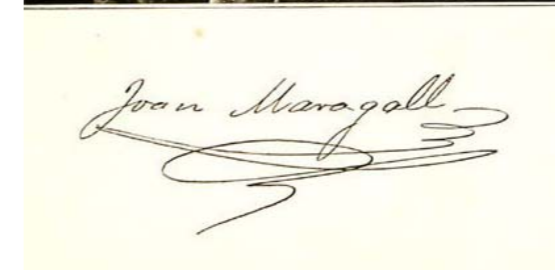

Figura 6.7: Joan Maragall.

«Montserrat» Borí i Fontestà

«Amb l'alè dels boixars i ginesteres
que coronen els pics d'eixes cingleres
s'eixamplen mos pulmons;
i en la ferum placenta i muntanyana,
respiro la pàtria catalana
les santes i formoses tradicions [...]

O Beneït Montserrat! Quan les cingleres
es fonen en les boires més lleugeres,
i ta potent arrel
apar que del rocam fins es desferra,
sembla talment que t'alces de la terra
per fugir i aixecar-te cap al cell!»
(Borí, 1963)

«Cançó del pelegrí» de Verdaguier

«La Roca Foradada
cap a ponent es veu
immensa portalada
de gegantina Seu;
potser Déu la voldria
per la de Montserrat.»
(Verdaguier, 1944)

El poemari de Verdaguier en relació amb Montserrat és especialment extens amb odes, cançons i llegendes versificades com la de «Fra Gari». Són textos de gran espiritualitat, on el paisatge és quelcom més que escenari, ja que s'integra en la religiositat i la figura de la Verge, revalorant-ne els elements paisatgístics. A més dels coneguts versos del Virolai «Amb serra d'or els angelets serraren / eixos turons per fer-vos un palau...» (Verdaguier, 1944 [1880]), hi ha molts altres poemes on també els serafins actuen sobre el paisatge, per exemple a «Invenció de la Verge»:

«Los altres dels turons per les esquerdes
planten llorers i alzines sempre verdes,
festonegen lo llit dels rierons,
cenyeixen ab una eura cada roca,
fan rebrotar la més antiga soca
coronant-la de boixos i timons.»
(Verdaguier, 1944)

Figura 6.8: *Montserrat* (1998). Oli de Jaume Adam.

Igualment, literatura i paisatge tenen un gran exponent al Montseny, ja que ha estat lloc d'inspiració de nombrosos intel·lectuals i artistes, que han escrit sobre el massís, lloant cims, fonts, boscos, masies, ermites i llegendes, com Aribau a l'oda «La pàtria» «Adéu tu, vell Montseny, que des ton alt palau / com guarda vigilant cobert de boira e neu...» (Aribau, 1991 [1832]).

És difícil exemplificar tanta producció literària de base paisatgística, amb autors com el baró de Maldà, Antoni Bofarull, Joaquim Rubió i Ors «lo gaiter del Llobregat», Tomàs Forteza, Francesc Bartrina, Francesc de Febrer, Borí i Fontestà, Jaume Novelles, Antoni Busquets, Eugeni d'Ors, Josep Pijoan, Pere Salom, Josep Carner, Felip Graugés, Josep Aragall, Josep Mª de Sagarra, Tomàs Garcés, Agustí Bartra, Mn. Pere Ribot, Marius Torres o Antònia Salvà, entre molts altres.

Alguns destaquen per la seva estreta relació personal amb el Montseny, com és el cas del poeta i mecenes Jaume Bofill i Ferró, propietari de Ca l'Herbolari, on va acollir molts intel·lectuals. El gran poeta del Montseny és Guerau de Liost, pseudònim de Jaume Bofill i Mates, que es va inspirar en el massís per a la seva obra *La muntanya d'ametistes* (1908), i també per a *Selvatana amor* (1920) i *Ofrena rural* (1926). Versos emblemàtics són, entre altres, els del seu poema «Font de Sant Marçal»:

Figura 6.9: *Montseny* (2009) d'Antoni de Pàdua Homs Alcaire.

«Déu te guard, vianant! Que t'imposi el Montseny
una mica d'amor i una mica de seny.
Ací tens un pedrís clapissat de falzia.
Ací tens una font que parlar-te podria.
La virtut del Montseny és aquest rajolí
que d'avets i de faigs la fullaca esbandí.
La virtut del Montseny es congria a l'altura.
Per ço té aquesta font una ullada tan pura
i la seva canal dóna l'eco planyent
de la fusta del bosc torturada pel vent.»
(Liost, 1991)

També cal destacar al poeta Marià Manent, que té gran part de la seva obra narrativa dedicada al Montseny, descrivint-lo amb gran precisió i alhora molt poèticament, com per exemple en «El vel de Maia». Per altra banda, el llibre de Víctor Balaguer *Al pie de la encina* (1893) és potser el més conegut dels llibres de

viatges montsenyencs. Fins i tot, l'empordanès Josep Pla s'admirà i descrigué el Montseny de prop i de lluny. «Quan a la primavera, les ginestes de les Guilleries floreixen i les taques daurades cobreixen grans extensions dels lloms muntanyosos, el contrast que aquests colors ofereixen amb els blaus de llunyania, greus, del Matagalls és fascinator.» (Pla, 1976).

És difícil destacar tots els fragments de narrativa i poesia on el paisatge del Montseny ha estat font d'inspiració. En general, destaquen grans temes o referències recurrents com la percepció de calma, soledat i tranquil·litat, la frondositat i verdor dels indrets més frescals, la majestuositat dels cims o les boires embolcalladores, però també són importats les referències a ermites, masies i viles petites, i altres elements que humanitzen el paisatge del Montseny.

Alguns exemples significatius de poètiques descripcions d'elements remarcables paisatgísticament, es troben en els següents fragments:

«Els cimals» de Guerau de Liost:

«Besos de foc o de boires en dansa,
Són els cimals, amb esclats desiguals,
Prades dormint i collades gronxant-se,
Cingles sorruts i badalls de covals»
(Liost, 1991)

«L'aire del Montseny» de Mn. Pere Ribot:

«He trobat el meu terreny
i la meva llibertat:
la muntanya, l'aigua, el prat,
l'aire, l'aire del Montseny.
Cada timba, cada greny,
misteri de soledat:
el parell, l'home, el ramat,
l'aire, l'aire del Montseny.»
(Ribot, 1991)

Figura 6.10: «Deu te guard vianant / que t'imposi el Montseny / una mica d'amor / una mica de seny» Guerau de Liost, Monòlit a Viladrau.

«Vila del Montseny» de Josep Mª de Sagarra:

«Sojorn humit de prats i de comelles,
de pins i de pollancre i d'albons,
lleganys de boira, fines penjarelles
de les muntanyes pàl·lides del fons.
Sojorn humit, on veig florir tot d'una
Entre garriga i gleves de rovell,
El paller d'or de la masia bruna
I el teuladí del campanar vermell.»
(Sagarra, 1962)

«Una excursió al Matagalls» de Francesc de Febrer:

«No l'heu vist, per vostra ditxa;
lo poblet de Viladrau,
humil entre les arbredes
de frondosa i gerda vall?
Lo Montseny altiu lo vetlla
amb sa testa de gegant,
i el volten castanyerades
i pomposos alzinars.
Li serveixen de catifa
es verdes herbes dels prats,
i les fonts i salzeredes
l'alegren amb remors grans.»
(Febrer, 1991)

«Sant Segimón del Montseny» de Felip Graugés:

«Com una roca massissa,
pel camí del Matagalls,
entre clapes de bardissa
i cingles i xaragalls,
Vostra ermita encimbellada
s'arrela dintre un greny.
Sou un sant d'anomenada,
Sant Segimon del Montseny.»
(Graugés, 1991)

També Maragall va fer poemes sobre el Montseny, lloant la calma del paisatge:

«Ai ! Altes soletats, que en sou, de dolces
Amb els herbatges verds
On canta l'esquetllot de la ramada,
I el bosc silenciós
I la masia lassa!...»
(Maragall, 1981a)

Igualment, Verdaguier s'inspirà en el massís proper a la seva vila natal de Folgueroles, com glosa en el seu poema «La veu del Montseny» que comença dient:

«No és gaire obirador damunt lo mapa
mon estimat poblet de Folgueroles:
son nom és una titlla
al peu del nom de les ciutats superbes,
però Déu l'ha posat entre les dues
muntanyes capitals de nostra terra,
com bri d'herba entre dos mil·liaris.»
(Verdaguer, 2005b)

Molts indrets del Montseny van inspirar la poesia de Verdaguier, com veiem en «Los bruixots del gorg Negre», «Les alades de la creu del Montseny» o «Dalt de l'ermita». Cims, boscos, gorgs, fonts i rieres són llocs especialment citats, com en el poema «Des del Montseny» que fa esment als sons de la natura:

« I el remoreig suau de les bosquíries,
i el murmurí argentí dels rierons;
d'aucells, d'homes i d'àngels les cantúries
i de totes llurs cítares los sons.»
(Verdaguer, 1991)

Actualment a Folgueroles, la Casa Museu Verdaguier evoca la seva obra i la vida quotidiana de l'autor i de la seva època. El poble i rodalies, ofereixen diverses rutes verdaguierianes, amb llocs com l'espai anomenat Racó de mossèn Cinto, amb un relleu de l'escultor Manolo Hugué, que representa el poeta escampant els seus versos com el sembrador que escampa la llavor damunt els camps, en record a seves paraules: «Un dia del meu pare en la vessana a solc i a eixam sembrava el sègol d'or; després, seguint la Musa Catalana, també sembrí, però sembrí en lo cor.» (Verdaguer, 2005c)

L'ermita de la Damunt és un dels llocs verdaguierians més destacats amb un jardí que s'inspira en el llibre del poeta *Brins d'Espígol*. Verdaguier definia així l'indret: «Damunt de mon poblet hi ha una capella d'una roureda secular voltada...» (Verdaguer, 2005d). Sobre la font Trobada diu: «Raja una fonteta a prop de ma pàtria que tothom li dóna per nom la Trobada, al peu del torrent, que brolla tan clara que al sortir del raig sembla fosa plata...» (Verdaguer, 2005d)

També donà nom a la font del Desmai per la presència d'aquest arbre que vinculà a la poesia. Aquest fou un lloc especial per ell, més enllà del valor simbòlic, ja que va presidir tota la seva infantesa, quan ajudava el pare en les feines de pagès als camps pròxims a la font. A mitjan segle passat era un lloc idíl·lic amb una natura exuberant, tal com es pot veure en l'oli de Marià de Picó de 1870, i fou l'escenari de les reunions que feien Verdaguier i els seus amics de l'Esbart de Vic, conegudes com les esbartades, per parlar i discutir sobre poesia.

Figura 6.11: Font del desmai amb Jacint Verdaguier, oli de Marià de Picó de 1870.

Verdaguer cantà el paisatge del Montseny sense límits ni escala, com cantà la Plana de Vic i tots els racons viscuts dels seus paisatges més propers, amb una sensibilitat paisatgística única que esdevé paradigmàtica en relació a l'expressió artística del paisatge.

El Pedraforca, amb tota la seva simbologia i mitologia pròpia, també ha estat una prolífica font d'inspiració literària, com per exemple en aquests fragments de «Berguedana», de Pere Guilanyà i Roure:

«El Pedraforca amb lleu brogit
de dansa en ròdol encantat
aplega fades a la nit
de cada any nou i en l'espadat
llur nacre brilla fins a Saldes
i les cisella en vels i faldes
de lluna el vidre constel·lat.»
(Guilanyà, 2000)

Verdaguer en el poema «Canigó» compara el Pedraforca amb una fortalesa inexpugnable: «Prop d'on Cadí amb lo Cadinell encaixa / s'alça el doble turó de Pedraforca / és del castell l'inderrocable força / feta, si cal, si a mida de gegant» (Verdaguer, 1886). En el mateix poema fa les referències al Cadi i Moixeró, les grans serralades que per la banda nord limiten la unitat de les Capçaleres del Llobregat.

Figura 6.12: *El Pedraforca* (2007), oli de Jaume Adam.

Verdaguer defineix el Cadí com «ciclòpic mur en forma de muntanya», i canta el paisatge dient:

«Lo Clot del Moixeró verdós i ombrívol
de sos avets i pins entre les branques
los veu passar, com dues perdius blanques,
de l'estèril Cadí per lo crestall,
on l'estràmpol isard per refrigeri
troba sòls, amb lo líquen de l'altura,
les perles de l'aurora i l'aigua pura
de la font regalada del Cristall.»
(Verdaguer, 1886)

Igualment el Puigsacalm, limítrof de la unitat del Cabrerès, ha estat cantat i magnificat, com veiem en el poema inèdit «Cançó del vell» de Marià Vayreda:

«Cinquanta anys que sóc al món!
Bé he prou vist sengles vegades
Puigsacalm tot blanc de neu
I blanques ses verdes calmes.
Cinquanta anys i ja so vell!
Puigsacalm cada any infanta.
Infanta rodes de torb
Que es condormen an la plana
Ratxades primaverals
Que deixonden a les planes
Cinquanta anys i ja so vell
Puigsacalm cada any infanta!
Immenses tofes de neu
Que fosa a la vall davalla
En regalims d'argent viu
Que allà gentilment s'aplatgen.
Cinquanta anys i ja so vell
Puigsacalm cada any infanta!
Fontanelles, tolls i aiguamolls
I llacunes d'aigua mansa
Entre prats de lliris en flor
I mates de tendra balca
Cinquanta anys i ja so vell
Puigsacalm cada any infanta!»
(Vayreda, 1903)

La relació entre literatura i paisatge a les zones muntanyoses es manifesta sovint en versos dedicats a Verges i Sants, on la lloança religiosa es recolza en la bellesa i grandesa del paisatge. És el cas dels goigs, font inesgotable de referències paisatgístiques, algunes més estandarditzades, però sovint ben identificatives del lloc. Aquest fet s'ha exemplificat clarament en el cas de Montserrat, però és habitual en altres indrets de totes les unitats, com per exemple, Port del Comte-Vall de Lord, les Capçaleres del Llobregat o les Guillerries, on es troba el Goig en lloança de Sant Pere d'Osor, on Ramon Cabanes cita: «Les fonts dels contorns us canten / us fan ombra els castanyers» i els Goigs a la Immaculada de la capella de Tortadès, on Marià Serra diu «Enmig d'aquestes bosquíries / d'alzines i castanyers / un plau sentir les cantúries / de rodors i carboners». Vegem d'altres exemples:

«Salutació» d'Agustí Cols i Puig:

«Dalt nostra altiva serra, l'aurora matinera,
reina majestuosa, desfà sa cabellera,
besant la Moreneta, gentil Verge de Lord :
pel fill que ella més aima, Morunys, desfà ses gales,
gavina que desplega les seves blanques ales
i besa les arenes que daura el sol del port»

(Cols, 1910)

Figura 6.13: *Albada a la Vall de Lord* (2006), Jaume Adam.

«A la Verge de Paller, patrona de Bagà» de Mateu Casals i Mas:

«Cantaria el que canten
les aigües de la vostra font,
les remors de les arbrades
que teniu al vostre entorn.»

(Casals, 1922)

«Virolai a la Mare de Déu de Gresolet » de Josep Maria Montanyà i Pujol:

«La vostra vall és una meravella :
l'aigua i les fonts canten per tot arreu,
l'olor dels pins perfuma la capella,
i el Rimbau tot l'any és blanc de neu
Quin bosc teniu o Verge coronada!
Un bosc immens on creix el pi i l'ayet;
No hi ha altre bosc de més anomenada,
Ni avets tan alts com els de Gresolet.»

(Montanyà, 1939)

«La processó de Sant Marc a Falgars» de Carles García i Rossell:

«Altívol Catllaràs, com et delita
Falgars sobre el teu pit !, que bé t'escau,
com cavaller galant, portar al trau
aquesta rosa blanca, que és l'Ermita!
Magnòlia rutilant, al cim plantada,
l'alta muntanya et fa de ric pitxer,
entre boires t'adorna, com blanc veler
damunt un mar d'escuma platejada.»

(García, 1956)

Com a literatura popular, hi ha un seguit de refranys propis d'arreu de les Comarques Centrals que poder ser explicats, com fa Joan Amades, geogràficament i també paisatgísticament. Per exemple es diu: «Mare de Déu dels Tossals / que aquí dalt teniu estada / sobre els plans de Capolat / dirigiu dolça mirada» , o bé: «Surt el sol per Casanponç / relleix per tot Queralt / dóna la volta per Berga / i es pon a l'Hostal del Bou».

Figura 6.14: Mare de Déu del Gresollet. Saldes.

Figura 6.15: El Pi de les Tres Branques, Campllong, Castellar de la Ribera.

6.4. Literatura als paisatges rurals

A les Comarques Centrals el contrast entre planes i muntanyes és recurrent en l'expressió artística del paisatge i en l'imaginari col·lectiu. En un breu text sobre la Patum de Berga, Josep Maria Ballarín expressa la visió des del mirador de Queralt.

«Era dimecres, la boira feia mala mar plana fins a Montserrat solcant-la com un veler, amb la barqueja de Sant Llorenç del Munt i la gran nau del Montseny. A la tarda va estritllar. A la fosca la ciutat flamejava sense cremar com l'esbarzer del Sinaí.» (Ballarín, 2010).

Gairebé tota la producció literària relacionada amb el paisatge de les Comarques Centrals es concentra sobretot en els indrets on la natura es percep esplèndida. A les unitats on no hi destaquen paisatges tan rellevants per singularitat o simbologia, cal entendre que també contenen paisatges igualment valuosos i percebuts com a bells, encara que no tinguin associada una obra literària tan emblemàtica i extensa com pot tenir Montserrat o el Montseny. En tot cas, arreu dels paisatges més narrats i cantats es fa habitualment referència poètica als elements propis del món rural, que aporten serenor, harmonia i bellesa al conjunt del paisatge preeminentment rural de les Comarques Centrals.

Figura 6.16: Camí, d'Ernest Descals Munt (Castellbell i el Vilar, 1930).

Igualment, a l'hora de glosar elements naturals simbòlics, la descripció enaltidora del paisatge que l'envolta és literàriament important. Per exemple Verdaguer, en el poema «Lo pi de les tres branques», dedica tot un fragment a descriure poèticament la situació i la vegetació del pla de Campllong:

«Lo Campllong té com un bres
dues serres per barana,
per coberta un bosc de pins
verd tot l'any com l'esmaragda.
Corona immensa de tots
és una hermosa pinassa,
pinetells semblen los pins
entorn de llur sobirana,
geganta dels Pirineus
que per sang té rius de saba.»
(Verdaguer, 1886)

Ramon Tor (1880-1950) el poeta fill de Borredà, lloa el que per a ell és valuós en el poema «Deu-me un cel estelat!» on cita: «Catifes vellutades, fresquívoles del prat. / L'horta prop del sembrat. / Una plana llaurada.» (Tor, 1995). També dedica un poema a la pagesia, molt representatiu dels paisatges agraris de secà, i que titula «Art pagesa», amb fragments com:

«Les terres són cremades pels incendis solars.
 Exèrcit de garberes per quintars i solanes.
 Dies de juliol, foc de boixos i l'arç
 Per margeres eixutes maduren les magranes.
 A les eres ja baten sota signes lunars.
 Hortes assedegades, de verdures tardanes.
 Nuvolades que infonen esperança a les llars.
 Les comares agencen les eixides fornies.
 Camps i feixes ens diuen de la pròdiga anyada.
 Els plomalls del moresc anuncien l'espiga.
 Camps dels ordis i blats amb ferides d'arada.»

(Tor, 1995)

Figura 6.17: Goig a llaor de la Mare dels Munts

La importància del règim climàtic en el món rural tradicional és una constant en tota la literatura popular, especialment la vinculada a les devocions i pregàries. Les pregàries per demanar protecció davant pedregades, tempestes i llamps, junt amb el desig de pluges beneficioses i bones collites, es troba en refranys, com per exemple: «Sant Esteve de Bagà / Verge Santa del Paller / lliureu-nos de pedregada / i ompliu-nos bé el graner», i també en els goigs, com els dedicats a la Mare de Déu dels Munts:

«A Sant Boi i l'encontrada
 Deslliuren en tot moment
 De fam, pedra i mala anyada
 Puix que us amem tendrament;
 Conserveu la fe arrelada
 I assistiu-nos moribunds:
 Sigueu-nos sempre advocada
 Santa Maria dels Munts.»

A les unitats de paisatge on dominen formes de relleu més suaus es troben narracions i poemes més vinculats a la ruralitat i a una percepció del paisatge més humanitzada, controlada i afable. Per exemple, a la recopilació de Lluís Vila i Vilalta sobre textos del Lluçanès, hi ha poemes molt representatius d'aquesta harmonia de l'entorn.

«Tornant del Lluçanès» de Vicenç Costa-Bassachs:

«Una vegada més el cel i l'aire,
 Els marges verds que enjoien el teu sòl,
 Els colors transparents de les muntanyes
 I el placèvol mumuri de les fonts
 Horitzons de muntanyes amansides
 Enroden les bellors del meu país
 Mireu l'esplet de roures i d'alzines:
 No és tot un paradís»
 (Costa-Bassachs, 2001)

«Raval» de Pere Vives i Sarri:

«Aquest pujol bonic com un deliri,
 La feixa plena de rostoll ressec,
 I l'ermita més bella que conec.»
 (Vives, 2001)

Pere Vives, en cantar l'ermita de Lourdes, destaca la seva situació en un pujol i els xiprers altius del cementiri, com elements visuals destacables que remarquen la bellesa de l'indret, donant personalitat al paisatge, i fent emblemàtic el lloc. En aquest sentit la simbologia d'un element puntual també esdevé font d'inspiració, com en el poema de Pere Vila, sobre la pedra drete de Lluçà:

«A prop nostre tenim la Pedra Drete
 Que ens diria les gestes dels passats;
 Ella és la veritable anacoreta
 Que els segles ha guanyat tots els combats.»
 (Vila, 2001)

Figura 6.18: *Camps*, d'Ernest Descals i Munt (Castellbell i el Vilar, 1930).

Pel què fa a la presència d'aigua, les fonts, torrents, salts i gorgs s'associen literàriament a les descripcions més poètiques del paisatge natural, ja que es relacionen amb indrets feréstecs i íntims, de vegades llegendaris i sempre vitals per les comunitats vegetals i la fauna.

«Boira i sol» de Bori i Fontestà:

«En un repit de l'aspre Guilleria,
De cara al sol ixent, entre falzia
I per un llit de molsa i de pissarra,
Un rieró, el Montsolís, descabdella
Segant la gargamella
Rocallosa i frescal de la Gavarra.»
(Bori, 1991)

D'altra banda, també són cantats els cursos fluvials més importants i la seva relació amb els valors socials i productius del món rural, en tant que els rius fan rellevants les viles i el seu desenvolupament. En aquest sentit és significatiu un poema de Lo flabioler del Ter (pseudònim d'Andreu Pastells, 1811-1896) on glosa el riu Ter, dient:

«A tu ni et sobra caudal
Ni caudal mai t'ha fallat
I est venturós estat

Saps honrar i rebes honor
Trenta horetas són ton curs
Ni ràpid ni sossegat
Saps de vila i de ciutat
Del pastor i del campesi.»
(Lo flabioler del Ter)

També el Llobregat és cantat en diversos poemes, com en els fragments ja citats en relació a les ciutats de Berga i Manresa, on es destaca el paper del riu en relació a la producció agrícola, perquè fecunda sembrats, i en relació a les fàbriques tèxtils perquè fa moure telers.

Altres poemes enalteixen el riu per si mateix, com fa Guilanyà i Roure (1897-1964), fill de bergadans, que va viure de petit a Puig-reig, en el poema «Berguedana», que inclou el fragment:

«Tumult de vidre, algues d'encant!
el Llobregat tot just nascut
de Guardiola avall d'Olvan
pica reflexos que en mi duc
i esdevé plana maragdalena:
Llac de Graugés se n'il.lumina
vora unes prades d'aixopluc.»
(Guilanyà, 2000)

Figura 6.19: *El riu Llobregat per Navarcles* (1996), oli de Jaume Adam.

6.5. Cançó i paisatge a les Comarques Centrals

La música i el cant com expressió d'identitat local és una manifestació artística arrelada a les Comarques Centrals que perdura en les moltes corals i grups musicals, alguns de renom com la polifònica de Puig-reig, que en els seus repertoris inclouen i difonen cançons tradicionals i populars amb vinculacions directes o indirectes amb el paisatge. En aquest sentit és il·lustrativa l'obra del manresà Blai Padró i Obiols (1873-1934) pedagog del folklore català amb un treball important de recopilació de cançons populars, publicades al butlletí del Centre Excursionista del Bages, que va contribuir a la renaixença musical de Catalunya.

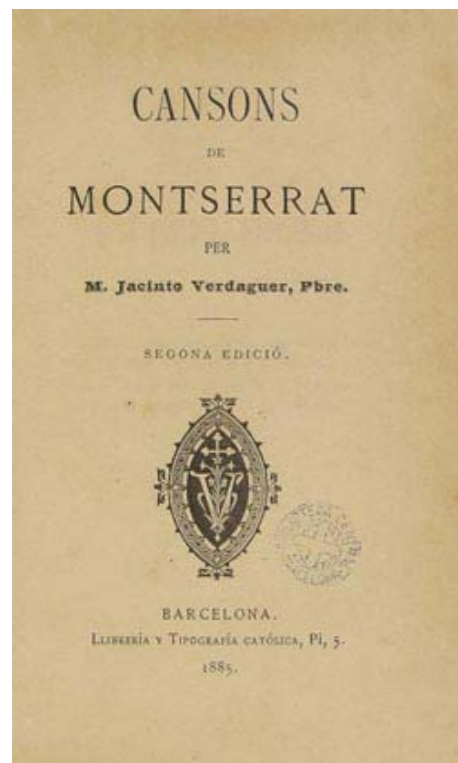

Figura 6.20: Portada de *Cansons de Montserrat* (1885), de Mossèn Cinto Verdaguer.

També en músics importants com el vigatà Rafael Subirachs i Ricard, la música popular va ser essencial dins la seva trajectòria, tal com demostra la intensa dedicació al capdavant de l'Orfeó Vigatà. El seu fill, el compositor Rafel Subirachs Vila, és actualment un exemple de creació a partir de la cultura tradicional, musicant textos de poetes catalans com Miquel Martí Pol i Jacint Verdaguer, entre altres.

La relació amb el paisatge i la lletra de les cançons populars, és de vegades subtil i aparentment senzilla, però també és identificativa del lloc. A la cançoneta «A Manresa vull anar / a cercar una manresana / que sempre m'han agradat / les faldilles d'indiana», la referència al teixit d'indiana és prou significativa de la tradició industrial de la ciutat.

En altres casos es fa referència a un producte boscà i un lloc ben concret, com a la «Cançó de collir castanyes», quan diu : «Se n'ha venguda la caputxa / per comprar un davantal blau / per anar a collir castanyes / a can Gat de Viladrau».

Un exemple de la força i perdurabilitat dels símbols i el seu arrelament en el paisatge és la cançó que el grup musical Esquirols va fer contra les prospeccions mineres a la zona de Sau amb el títol de «Torna, torna Serrallonga», la lletra és prou significativa

«Del cor de les Guilleries
sortirà un gran espetec

que en faran ressonos de guerra
les parets de Tavertet
Des de Sau a la Cellera
des del Far al Matagalls
el trabuc d'en Serrallonga,
tornarà als amagatalls.
Torna, torna Serrallonga,
que l'alzina ens cremaran,
que ens arrencaran les pedres,
que la terra ens robaran.»
(Esquirols, 1980)

Des dels anys noranta del segle XX, el grup berguedà de rock Brams també ha integrat el paisatge dels voltants de Berga en les seves lletres reivindicatives, dirigides principalment al públic jove: «Per l'Eix del Llobregat pujant a Berga, se'm fa evident dels homes el progrés, els boscos i els rius que abans eren nets paisatge fet a clapes que ens han cremat», (Brams, 1995); També: «Una nuvolada negra envaï tot el cel tant per sobre de la presa com per la banda de Cercs, una boira gris-verdosa, del pantà havia eixit, les cames tremoloses, cara d'acollonits. De cop s'obriren les aigües, la Baells va tremolar i una grossa sargantana davant nostre es va plantar. És la gran sargantana, el monstre de la Baells» (Brams, 1992)

6.6. Pintura i paisatge a les Comarques Centrals

Tradicionalment, la representació dels relleus plans i tabulars vinculats al món rural, amb conreus de secà i petits espais d'hortes, s'ha expressat artísticament amb imatges visuals sobries i cromatismes austers. Igualment, les boires baixes matisen els verds en tonalitats grises i marrons, mentre a l'estiu els ocres prenen el protagonisme. És sobretot a la primavera que els verds es revifen i apareixen notes de color per la florida estacional, que pinzella prats i conreus. L'horitzontalitat i relativa sobrietat cromàtica són trets característics del Pla de Bages, però alhora la perspectiva visual s'enriqueix amb les siluetes de les serralades limítrofes, fent que el paisatge de fora de la unitat esdevingui habitualment protagonista de moltes representacions artístiques. La imatge del Pla de Bages amb la silueta de Montserrat al fons ha estat reiteradament plasmada per pintors i fotògrafs.

En la recerca d'impressions visuals, la pintura paisatgística té a les Comarques Centrals, totes les opcions possibles, des de les planes amb rerefons de serralades i siluetes muntanyoses, fins a les mateixes muntanyes de relleus singulars, així com racons ombrívols a les boscúries i a les torrenteres enclotades, on els jocs de llums i ombres són visualment molt atractius.

Figura 6.21: *Neix un dia a Osona* (2010), oli de Toni Rivas, amb la col·laboració d'Artistes Voltreganesos d'Avui.

També pobles, llogarets i camps són motius habituals en molts quadres. És el cas del pintor Marià Fortuny i Marçal (1838-1874) que als setze anys va residir temporalment prop d'Avià, fugint de l'epidèmia de còlera que assolava Barcelona, i va pintar tres quadres entre els que destaca «La Vall de Clarà», on s'observa l'església de Sant Serni, així com altres masos propers: la Riereta, l'Hostal del Gran Nom i els Porxos.

A banda de l'obra pictòrica de molts artistes locals i de molts de forans, que en les seves estades s'han inspirat en els paisatges de diferents indrets de les Comarques Centrals, cal citar els nombrosos pintors manresans, de naixement o adopció, que han tingut un paper rellevant en la vida cultural de la Catalunya central. Per exemple personatges com Josep Padró, Josep Dalmau, Joaquim Talaverón, Francesc Morell, Evarist Basiana, Anselm Corrons, i els més paisatgistes com Josep Vila, Pilar Planas, Ramon Salisi o Amadeu Fontanet, que va pintar molts indrets amb un llenguatge i sensibilitat propis, a Estanislau Vilajosana, que amb Albert Pujol van pintar conjuntament el mural sobre la batalla del Bruc, i Josep Mestres i Cabanes, pintor i escenògraf que va pintar llocs com la Seu de Manresa, el monestir de Montserrat, Sant Benet de Bages i paisatges del Pedraforca, Salelles, Rupit, Moià i Santa Maria de l'Estany.

Especialment prolífica i extensa dins de les Comarques Centrals és l'obra del pintor Ernest Descals i Munt (Castellbell, 1930), que ha centrat part de la seva obra, figurativa amb un cert post-impresionisme, a pintar la diversitat dels paisatges de la Catalunya central. En segueix els passos el seu fill, Ernest

Descals i Pujol (Manresa, 1956), que amb un estil propi també ha centrat bona part de la seva obra en l'interior del país. Ambdós tenen especial consideració pels elements antròpics, així ciutats i viles com Cardona, Súria, Navarcles, Gironella, Bagà, Casserres, Mura, Navarcles i tantes altres, han estat plasmades en conjunt i en detall.

Molts altres pintors han destacat a les Comarques Centrals, com ara els vigatans Joan Vilà i Moncau o Francesc Pla i Duran, així com el berguedà Enric Besora, o Jordi Vallbona, de Gironella. Igualment, cal recordar molts arquitectes, nascuts o establerts a les Comarques Centrals, que al llarg del temps han planificat o remodelat construccions que actualment han esdevingut elements configuradors i simbòlics.

Darrerament, també s'han manifestat altres formes d'expressió artística configuradores dels paisatge com per exemple el Prat verd de Malla, una antiga plantació d'avets ara reconvertida en un bosc artístic on conviuen art i natura i en el qual cada any intervé un artista diferent.

En aquest sentit, un projecte especialment interessant per la seva simbologia literària i paisatgística és la Signatura Verdagner, un paratge integrat dins l'espai Natural Guillerics-Savassona, que a partir d'una proposta artística creada per Perejaume l'any 2002 en motiu del centenari de la mort del poeta, s'ha fet que el curs del torrent de Folgueroles dibuixi la signatura de Mossén Cinto.

Figura 6.22: *Conreus a la Serra de Castellallat* (2004), oli de Maria Rosa Vila dels voltants de

